

BURDIN HESIAREN AZTARNAK BILTZEN HASI DA LARRABETZUKO HERRIA

Nerea GOTI

Burdin Hesiaren inguruetan mendi lasterketa baten ibilbidea antolatzen ari zirela, gerrako aztarnak agertzen hasi ziren. Aurkitutakoaren dimentsioa ikusita, Aranzadirengana jo zuen Karraderan elkartek. Egun, lanean jarraitzen dute Udala eta zientzia elkartearekin hitzarmen baten baitan, oroimena «herriari itzultzeko».

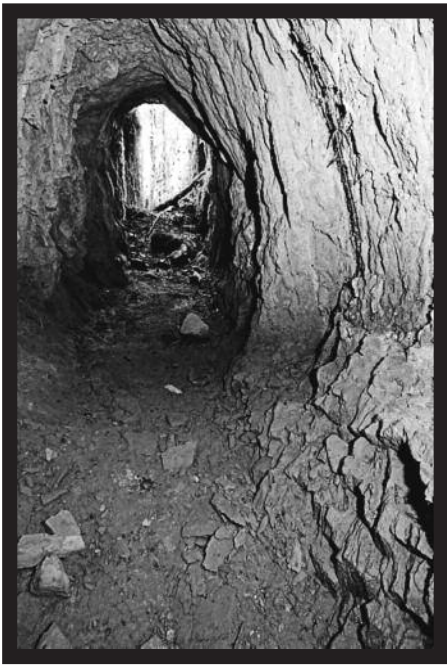
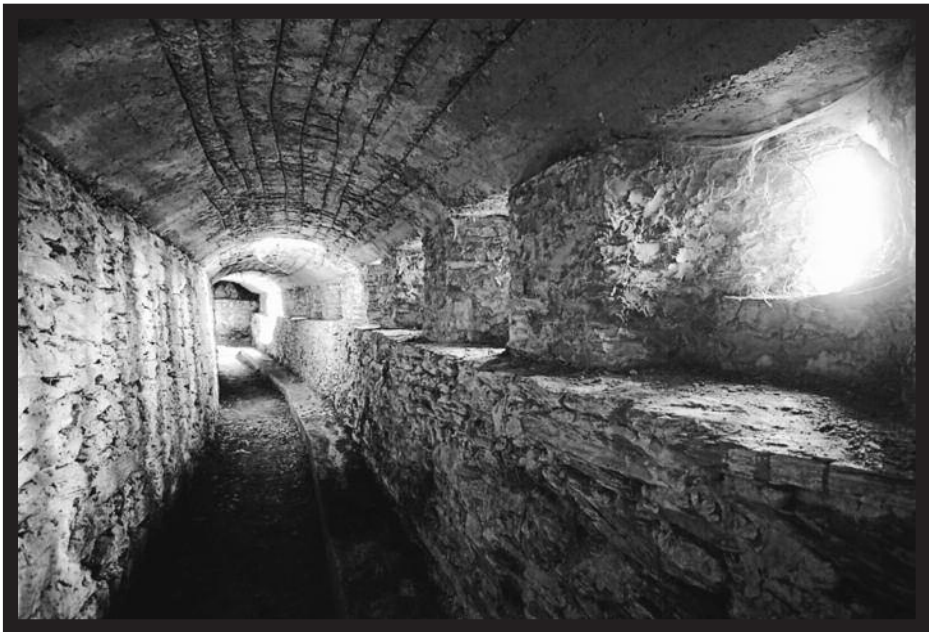
Arrazoi askogatik xarma berezia du Larrabetzuko herriak hartu duen erronkak. Oroimen historikoa berreskuratu nahi dute, 1936ko gerran giltzarri izan zen inguru batean. Gertatu zenaren oroimena gordetzearekin batera, egia, aitortza... ere nabarmendu nahi dute, hamarkadetan isilean baina ahortzi gabe gorde dena azaleratzeko. Beste ezaugarri garrantzitsu eta berezi bat du proiektuak. Bultzatzaileek diotenez, «herriak herriari» itzultzea da asmoa, eta bide horretan hitzarmen bat sinatu dute Aranzadi eta Udalarekin, «1936-1945 urteen artean Larrabetzun gertatutako giza eskubideen urraketa ikertu eta oroimen historikoa lantzeko».

Ekimenaren abiapuntua ere bitxia da. Kontatzen dute orain bi urte inguru, mendi martxa bat antolatzen ari zirela, sortu zela asmoa. Gerora ideia hori gorpuzten joan da egun martxan duten egitasmoa biribildu arte. Pentsatu zuten Euskal Herrian mendi martxa ugari antolatzen zirela eta Larrabetzu inguruko mendiek altxor handi bat gordetzen zutela, hots, Burdin Hesiaren aztarnak. Bi elementu horiek nolabait bat egin behar zutela pentsatu zuten; kirol proba bat bai, baina historia gordetzen duen ibilbide batetik. «Goazen zeozer ezberdina egitera, ez dadila izan kirol proba huts bat, lehiaketa hutsa, aprobeitza dezagun Larrabetzun daukagun hau», komentatu zuten Karraderan elkartean. Abiapuntua eta filosofia finkatuta, ibilbidea zehazten ari zirela aztarna berriak agertzen hasi ziren. «Ikusita gero eta gehiago agertzen ari zirela, Aranzadira jo genuen, ez baikenekien oso ondo hura guztia zelan kudeatu», azaldu dio Gaur8ri Ainhua Larrabe Karraderan elkarteko kideak.

Jakin-minak erreta, Gaur8ren hurrengo galdera zer aurkitu zuten izan zen halaberharrez. Esan zigutenaren arabera, defentsarako harresiaren egitura ezagunaren ondoan, basoan, lubaki eta galeria ugari dago, eta egitura horiez gain, beste aztarna batzuk agertu dira inguru horietan azken hilabeteetan.

«Gauza da, sasi-garbitzeko makina hartuta sastraka artean sartu zela lagun bat eta lubaki bat aurkitu zuela; apur bat aurrerago begiratu eta zulo baten aho handiago bat eta, behin horretan sartuta, konturatu zen horman balak ikus zitezkeela oraindik, plater bat ere aurkitu zen...», kontatu zuen Larrabek. Dioenaren arabera, gehienak ez daude begi bistan, asko estalita daude, «lu-

Lerro hauen ondoan, Basagunean dagoen gotorlekua eta agintepostua, eta Bolunburun aurkitutako meazuloak. KARRADERAN ELKARTEA

rrrek janda» eta ondotik pasatzean ondo arretaz begiratzen ez baduzu, animalia baten gordelekua izan daitekeela pentsa dezakezu».

Lubakien arteko lurpeko pasabide horiek 'T' forma dute eta kasu batzuetan mendiaren beste alboan dute irteera. Antza, lubakien artean egokitzen zituzten egiturak dira, gordetzeko, ihes egiteko. Urteetan lurrak eta sastrakak estalita egon zena **irudikatu zitzaion** berehala, bunkerren arteko lotura eta pasabidez beteriko lurpeko egitura handi bat. Imaji-

natzekoa da horrelako aurkikuntza batek sortuko zuen zirrara, eta Larrabek baieztatu zuenez, egitasmoa lotzeko eta gehiago bilatzeko pizgarri bat izan zen Karraderan elkarteko kideen artean.

PARAJE ESTRATEGIKOA 36KO GERRAN

Kontua da asko aurkitu dutela eta beste aurkikuntza asko egitea espero dutela orain arte atzemandakoa ikusita. Tokiak berez informazio ugari eman dezake, Larrabetzu inguratzen duten mendiak elementu estrategiko baten zati garrantzi-

tsu bat izan zirelako. «Hemen kokatzen zen defentsa lerroa eta hemen egon zen bataila bortitzenetako bat», esan du Larrabek.

Billboko Artxanda mendiak, Galdakako Gangurenek eta Larrabetzuko Bizkargik eta Gaztelumendik osatzen zuten hiriburuaren inguruko Burdin Hesia defentsa-lerroa, baina askoz zabalagoa ere izan zen. Euskal Herriko historian zehar hainbatetan gertatu bezala, basoak elementu estrategikoak izan ziren eta, ondorioz, iragan horren lekuko bilakatu-ta, informazio zabala gordetzen dute, Larrabetzun baieztatzen ari direnez.

Larrabek azaldu duenez, garaiko mape-tan, Eusko Gudarostearenetan, lubakiak agertzen dira baina ez galeriak eta koba-zulo antzeko horiek. Horregatik lehenda-biziko lanen artean Karraderan elkar-teak eta Larrabetzuko herritarrek sortutako boluntario taldeek aurkitzen duten hori katalogatzea dago. Lehen pausoa, beraz, azterketa sakon bat egitea da, zehazteko «zer aurkitu dugun, lubakiak eta bunke-rrak non dauden... eta mapa baten gaine-an pentsatu, zeren balioa agerian jarri oraingoz, epe ertain eta epe luzera begi-ra».

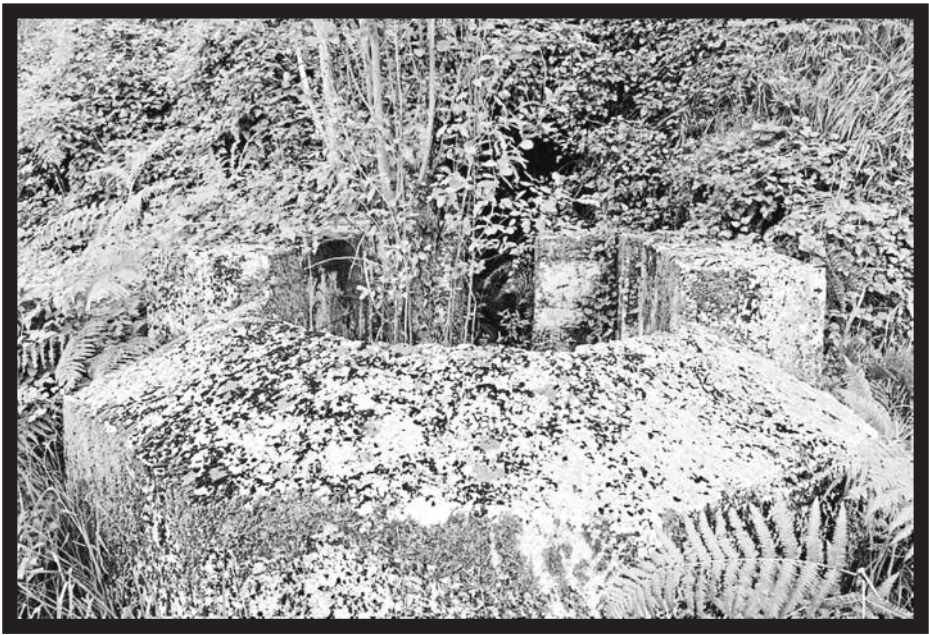
Bolunburuko inguruak garbitzen ibili dira orain arte, hasteko errazen duten gunea delako, «eskuragarriagoa». Baina, Gaztelumendin sartuko dira gero, eta zo-naka egin beharko dute inguru hori. Mendi horren inguruan, bertan oraindik oso begi bistan dagoen monolitoa aipatu du larrabetzuarrak. Erresistentziaren ikur den *nido de ametralladoras* izeneko-aren ondoan, «justu horri begira, Bizkar-gira begira, sartu ziren tokitik frankisten garaipenari gorazarre egiten dion mono-litoa dago oraindik».

HISTORIA KONTATZEA TOKATZEN ZAIGU

«Erreferentzia izan dugu, baina historia kontatzea tokatzen zaigu», esan du Larra-bek esku artean duten erronkaz. «Argi dagoena da Gaztelumendikoa hormigoia dela, ikusten dena, baina lubakiak eta lurpean dagoena atera nahi dugu», ze-haztu zuen.

Inguruko basoetan gertatu zena urtee-tan gogoan gorde dute herritarrek; herri-ko elkarte batek bultzatuta, hainbat eki-men egin izan dute orain arte memoria bizirik mantentzeko, eta etxeetan orain-dik bildu ez den informazio zabala egon daitekeela uste du Larrabek. «Herritarrek esaten dizute ez dakit non fosa edo hobi bat dagoela», baina beste lan bat falta da: adineko jendearen artean egon daitezke-en testigantza horiek guztiak biltzea.

«Ez gara adinduengana joan galdetzer

Goiko irudian, Gaztelumendiko metrailadore habia. Karraderan elkarteko ordezkarien azalpenen arabera, horrelakoek txapel bat izaten zuten, baina Gaztelumendiko honek ez du, antza denez bukatzeko astirik izan ez zutelako.

KARRADERAN ELKARTEA

ea zer bizi izan zuten, zer dakiten edo etxean zer entzun zuten, eta hori da egin beharko genukeen lehen gauza, zeren ge-ro eta gutxiago dira bizirik daudenak, ta-malez».

Ohartu dira, bestalde, jendeak «beldu-rragatik eta musturak itxi dituelako» is-torio batzuk etxean gorde dituela eta fa-miliek askotan izan dutela informazio hori baina ez dutela transmititu. Horre-gatik garrantzitsua da horiei «mikrofo-noa ipintzea». Hori lehentasunezkoa de-la nabarmendu du.

Elkarriketaren puntu horretara heldu-ta eta jakinda aurkikuntzen artean gor-puzkiak ere izan direla, Mendatako kasua aipatu du Karraderaneko ordezkariak. La-rrabetzuko auzokide bati esker identifi-katu zituzten Marmiz auzoan topatutako gorpuzkiak. Hildakoaren familiak baze-kien gorpua inguru hartan zegoela eta «gurutze bat zuten ipinita». Hara joaten ziren maiz, etxekoa oroitzera. Garai har-tan bertan bizi zen baserritarrak gogora-tzen zuenez, Pedro Uriguen izeneko gu-dari zornotzarra zaurituta hara heldu eta

frankistek bertan akabatu zuten. Beldu-rrak jota, baserritarrak berak lurperatu zuen eta han egon da hamarkadetan.

MENDATAKO EMOZIOAK

Joan den abuztuan bertan atera zuten lurpetik arkeologoek Otxandio batailoiko gudariaren gorpua, familiaren aurrean, herritarren eta instituzioen ordezkarien parte hartzea izan zuen ekitaldi batean. «Joan ginen eta, benetan, hantxe zegoen, bere balinak, zorroarekin... ez zuen tx-a-parik eta orain Aranzadik frogak egin be-har ditu identifikatzeko», kontatu du La-rrabek, eta ez du ezkutatzen momentuan bizitako emozioa, senideak aurrean zi-tuela, jakinda urteetan hara joaten zirela omentzera. «Zelako esker ona erakutsi zuen familiak... esperientzia itzela izan zen niretzat», aitortu du.

Bestalde, gizartean «sekulako ezjakin-tasuna» ikusten du gorpuen berreskura-pen prozesuei dagokienez. Esan zuenez, kasu batzuetan jakin bazekiten gorpuz-kiak toki zehatz batean egon zitezkeela baina prozesu guztia familiaren kargu gera daitekeela pentsatuta, erantzukizu-na etxekoen bizkar gera daitekeela, isto-rioa etxe barruan geratzen zen; «egia janda, han daude eta listo». Horregatik, argi utzi nahi izan du larrabetzuar gazte-ak «erantzukizuna guztiz kolektiboa» de-la eta Jaurilaritza eta Aranzadiren babes-a dagoela.

HEGAZKINAREN ARRASTOAREN ATZETIK

Bilaketak aurrera jarraitzen du, eta aste-buru honetan eguraldi ona egingo duela-eta, segur asko, Whatsapp bidez geratuko dira basora itzultzeko. Ekimenak piztu duen interesa, jakin-mina... emozio asko-ren iturri bilakatu da eta ez litzateke ha-rritzekoa inguruko bizilagun askok Ka-rraderan elkarteko kideengana jotzea etxean hau edo bestea entzun dutela ai-patzera, aitite-amamek ez dakit non ger-tatu zela ez dakit zer kontatzen zutela... eta horretaz galdetuta, Larrabek «ahoz ahokoan oso ezaguna» den gertaera eka-rri du gogora, Bolunburu inguruan jazo zena. Ezaguna da «asturianoen fosa» ize-nez ezagutzen den bat hantxe dagoela; urtero omenaldia egiten da, baina «ez dugu topatzen».

«Beti entzun dugu eta esaten digute in-guru horretan egon behar dela, baina oraingoz ezin izan dugu tokia identifika-tu», esan du Larrabek. Garrantzizko aur-kikuntza izango zen hori. Frontea apur-tuta, faxisten erasoari aurre egin zioten hildakoak dira miliziano asturiarrak, eta Bolunburu inguruko lubaki batean lurpe-ratu zituzten.

Mendi lasterketa antolatzen du Karraderan elkar-teak Larrabetzu aldeko mendiek gordetzen duten historiaren balioa agerrarazteko, Burdinazko Harresian Karraderan Mendi Lasterketa, «gure historiaren 31 kilometro»

Ibilbidea prestatzen ari zirela, sastraka artean aztarnak agertzen hasi ziren. Lubakiak, meazuloak, balak ageri dituzten hormak, plater bat eta gorpuzkiak aurkitu dituzte basoan lanean aritu diren herritarrek

Duela bi urte, Larrabetzuko Udalbatzak «ohorezko herritarrak» izendatu zituen miliziano asturiarrak eta beraien omenezko monolitoa inauguratu zuten.

Bada beste testigantza bitxi bat herrian, Heinkel hegazkin alemaniar bat jausi omen zelako Larrabetzun. «Garbitzen genbiltzala, hara non agertzen zai-gun baserritar bat esanez badakiela hegazkin horren hegala non dauden, horrelako gauzak egun batean bai eta bestean ere sortzen dira», azaldu du Larrabek. Hori lokalizatzen ere saiatu beharko dute hurrengo hilabeteetan.

«Hegazkina badakigu non dagoen, baina horretarako georradar bat erabili beharko dugu, ziurtatzeko hegazkinaren aztarnak hor daudela, eta horrek aurrekontua igotzen du». Dioenaren arabera, metalak lokalizatzeko tresnarekin ibili dira «ea balinek edo txapek pitatzen zuten», baina oraingoz ez dute ezer lortu.

HERRIARI INFORMATU

Aurreko astean bertan herri batzar bat egin zuten Larrabetzun ekimen honen inguruan. Herrian ezaguna da egitasmoa eta Aranzadiren, Udalaren eta Karraderanen arteko hitzarmenaz ere informatu zen, helburuak plazaratzeko, ikerketaren nondik norakoak... Akordioa udaberri aldean sinatu zen, baina ondorengo hilabeteetako lanek jakin-min handia piztu dute herrian. Larrabek dioenez, ikusita plazan biltzen zirela aitzurra eta gainontzeko makineriarekin ... beharrezko ikusten zuten informazio gehiago ematea.

Gauzak horrela, orain arte egindako lan guztia azaldu zieten herritarrei, zelan ibili diren basoan bazterrak garbitzen eta

Larrabetzuko Udalak, Aranzadi Zientzia Elkarteak eta Karraderanek sinatutako hitzarmen baten baitan ari dira lanean herritarrak aztarna berrien bila, era sistematizatu batean eta metodo zientifikoa erabiliz

Bilboko Burdin Hesia defentsa-lerroa Gaztelumendin apurtu zuten tropa frankistek, eraso bortitz batean. Adituen ustez, erresistentzian desagertutako gudarien gorpuak ager litezke martxan dagoen proiektu honi esker

konturatu ziren dimentsioari dagokionez, herritarrek ez zutela uste hain proiektu mardulean murgilduta zeudenik.

Oso harrera ona izan zuten azalpenek. Batzarrean 80 lagun inguruk hartu zuten parte, eta deialdi berriak izango dira las-ter helburu zehatzagoekin. Proiektuan parte hartzeko ateak zabaldu nahi dituzte eta informazio praktikoagoa eman, baina tarte bat zabaldu dute herritarrek honen guztiaren gainean hausnartzeko astia izan dezaten.

«Aurkezpen batera deitzen zaituzte, kristoren proiektu potoloarekin eta horren digestioa egin behar da», esan zuen Larrabek. Horregatik, hurrengo batzarretan lan egin nahi dutenei «ekarpena zelan egin azaldu, basolanak sistematizatu egin behar dira...» eta aseguruak egin behar dira, izango duten lanean ez dakitelako zer aurkituko duten, eta kontu handiz ibili beharko dute jakinda granadak, obusak eta gisakoak egon daitezkeela basoan. Kontu horietan heziko dituzte basora abiatu aurretik.

Abuztuan bertan jardunaldi teoriko-praktikoak antolatu zituzten herrian Aranzadiren zientzialarien laguntzarekin, auzolanean basoan dabiltzan boluntarioentzat. Pako Etxebarria forentse ospetsuak berak zuzendu zuen boluntarioen lana basoan. Dauden haztarnak behatu zituzten eta proiektua definitzeko balio izan zuen asteburuko egonaldiak, lehentasunak zehaztu eta proiektuaren koordinazioa antolatzeko. Orduan erabaki zuten irailean herritarrekin batzar informatiboa egitea, egindako lana zehaztu eta hurrengo urrats berriak denon artean erabakitzeko.

ERAKUNDE PUBLIKOEN BABESA

Badago, bestalde, kontuan hartu beharreko beste errealitate bat. Basoan egiten ari diren lanetan ez dabil-tza beti lursail publikoetan eta hori batzuetan arazo iturri izaten da. Larrabetzun, aldiz, Larrabek azaldutakoaren arabera, «oso harrera ona» izan dute eta laguntzeko prest zeuden jabeekin topo egin dute orain arte. «Ez digute oztoporik ipini», dioenez, baina kontua da epe luzera begira kultura ibilbideak zehazteko orduan, panelak ipintzeko... horrek beste dimentsio bat hartuko duela, eta jabego pribatuekin elkarlanean aztertu eta landu beharreko gai bat izango da.

Egitasmo honetan herritarrek lana eta dedikazioa jartzen dute, Aranzadi elkarteak ekarpen zientifikoa egiteko orduan egiten duen bezala, baina badago hirugarren zutabe bat, Udala, eta alde horri dagokionez babesa «itzela» izan dela nabarmendu du Larrabek: «Inplikazioa %100ekoa izan da».

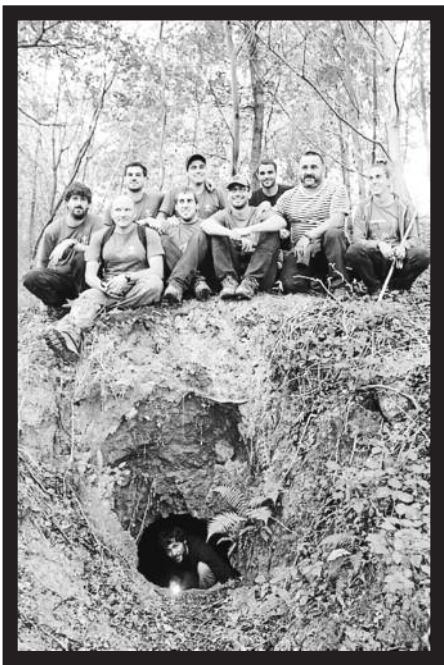
Larrabetzuarrak basoan barrena, inguruneak arakatzen aztarna berrien bila.
KARRADERAN ELKARTEA

Aipatu du, halaber, Lakuako Gobernua-
ren laguntza ekonomikoa izan dutela,
egindako eskaera onartu eta horri eran-
tzunez. Karraderan elkarteko kideak esan
duenez, azken batzarrean argi utzi zuten
«hau herriaren proiektu bat» dela. Na-
barmendu duenez, «Larrabetzu herriaren
egitasmoa da eta babestu beharko lukete
herritarren zerbitzuplean, ez proiektua
hipotekatu dirua lortu ahal izateko».

Udalak parte hartze zuzena du egitas-
moan, baina protagonismo osoa herrita-
rrengan utzi nahi du Bilduren gobernu
taldeak. Iñigo Gaztelu alkateak nabar-
mendu duenez, Udalaren ikuspuntutik,
epe luzera begira «proiektu estrategiko
bat da herriarentzat» eta Udalaren lagun-
tza guztia dauka».

«Argi daukagu bultzatu beharreko eki-
mena» dela adierazi du Gazteluk, eta
«herritarrek erakutsitako inplikazioa»
laudatu zuen. Bide horretan, azaldu du
Udalak «laguntza guztia» emango duela
ekonomikoki eta bestelako baliabideak
herri ekimenaren eskuetan jarritz. Gazte-
lu ere basoko lanetara hurbildu zen abuz-
tuan, Aranzadiko adituek jardunaldi be-
reziak eskaini zituzten asteburu batean,
bilaketa lanak sistematizatu eta herrita-
rrei egin beharrekoaren inguruko presta-
kuntza emateko jardunaldietan.

Karraderan taldeko kide batzuk,
meazulo baten sarreraren gainean;
horien artean, egungo Larrabetzuko
alkate Iñigo Gaztelumendi (bigarrena
eskuinetik hasita).
KARRADERAN ELKARTEA

ARANZADI: «POTENTZIALITATE HANDIKO GUNEA DA LARRABETZU»

Aranzadi elkarteko idazkari nagusi Juantxo Agirre Mauleonen esanetan,
Larrabetzuko egitasmoa «potentzialitate handienetako bat» da Euskal Herrian
oroimenaren berreskurapenari dagokionez. «Hasierako bi baldintza oso onak
ditu: Udalaren borondate politikoa eta oso aktibo eta gogotsu dabilen giza talde
bat Karraderan elkartearen aurrean», azaldu du. Gaineratu du «bi oinarri
horiekin» posible dela beste herrietan lantzen ari dena lantzea: «Idatzizko
dokumentazioa eta ahozko testigantzak jaso eta bildu, monografiko bat atera eta
dokumentazio hori herritarren esku jartzea, hori guztia metodologiarekin
egina». Izan ere, hitzarmen esparru bat sinatu dute, eta horren barruan lan
egiten ari dira Udala, Aranzadi eta Karraderan elkartea.

«Hiru hanka horiekin, ikuspegi anitz horrekin, Larrabetzu erreferente bihurtu
behar dugu, oroimena berreskuratzeko zientziaren begitik eta herriaren parte
hartzearekin», nabarmendu du.

Larrabetzun ager daitekeena, gainera, ez da edonolakoa eta hori ere oso
presente du Aranzadik. Agirre Mauleonek dioenez, «oso aparteko aztarnak»
daude inguru honetan beste herri batzuekin alderatuta. Altxamendu
frankistaren aurkako erresistentziaren gunea bat izanik, lubakiak, bunkerrak,
gatazkaren aztarnak kontserbatu dira, baita horrekin lotutako metalezko
objektuak ere, «baina potentzialitate handiarekin» agertuko dira «erresistentzia
horretan desagertutako pertsonen gorpuak» eta «horiek aztertu, identifikatu eta
herriari bueltatu» behar zaizkio. Txorierriko udalerriaren ondoan, Lemoatz
inguruan, egiten ari diren lanak aipatu zituen, han ere aztarna ugari dagoelako.

Aranzadiko arkeologoak bereziki aipatu du «sekula» ez dutela ikusi ez Euskal
Herrian, ezta nazioartean ere, kirol proba baten bitartez oroimena
berreskuratzen duen hau bezalako ekimenik. «Adierazgarria da» erakusten
duelako «zer nolako gogoia eta inizatiba dagoen», azaldu du.

Bihar hiltzen nautenean...

Maidier lantzi

Aita, ama: Bihar goizean exekuta-
tuko naute. Animoak eman nahi
dizkizuet. Pentsatu ni hilko naize-
la baina bizitzak jarraituko duela.
Oroitzen dut zure azken bisitan, aita, au-
sarta izateko erran zenidala, galiziar on
bat bezala. Izan naiz, segurtatzen dizut.
Bihar fusilatzen nautenean, begiak ez es-
taltzeko eskatuko dut, heriotzari parez pa-
re begiratzeko...». Xose Humberto Francis-
co Baena Alonsoren agur hitzak dira,
1975eko irailaren 27an fusilatuta hil baino
ordu batzuk lehenago gurasoei eskainiak.
Aste bat gehiago eta 25 urte beteko zituen.
FRAPeko hiru kide, Baena bera, Jose Luis
Sanchez-Bravo Solla eta Ramon Garcia

Sanz; eta ETako Jon Paredes Manot Txiki
eta Angel Otaegi Etxebarría hil zituzten
egun horretan. Frankismoaren azken exe-
kuzioak izan ziren.

«Ahanzturaren kontrakoa ez da memo-
ria, egia baizik», idatzi zuen Juan Gelman
poeta argentinarrak, eta baieztapen horri
jarraituz, egiara hurbiltzen ahalegindu da
Carlos Fonseca kazetari eta idazle madril-
darra “Mañana cuando me maten” libu-
ruan. Nobela baten antzeko idazkerarekin
harrapatuz, 1975eko irailaren 27ra erama-
ten gaitu. 40 urte, heldu den igandean. Ze
hurbil batzuentzat eta ze urrun bertzeen-
tzat, zer erranik ez krimen haiek ezagu-
tzea nahi ez dutenentzat, batzuentzat 1975

bukaeran hasten baita historia. Baina zerk
osatzen du historia?

Fonsecak dioenez, historialariak doku-
mentuez fidatzen dira ahozko testigantzez
baino gehiago, hauek pertsonalak direla-
ko, baina zer da historia esperientzia per-
tsonalen batuketa ez bada? Idazlearen iri-
tziz, ahozko eta idatzizko iturriak elkartuz
soilik hurbil gaitzezke historia errealera,
alegia, egiara. Agian, istorioak gutxietsi di-
tugu Historiaren aitzinean. Agian, uste
baino hurbilago dugu historia. Eta, segu-
ru, istorio guztiak aintzat hartuta osatu
beharko dugula kontakizuna, baita isildu
eta zigortutakoak ere, Luzia Urigoitia
otxandiarraren memoria, kasu. •